

УДК: 347:340.116

Дашковська Тетяна Миколаївна,
здобувач кафедри цивільного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО У СИСТЕМІ ПРАВА ТА ПРАВОВІЙ СИСТЕМІ

Постановка проблеми та стан дослідження теми. Однією з нагальних проблем сучасної загальнотеоретичної юриспруденції є проблема співвідношення норм матеріального і процесуального права. Існує два основних підходи до її вирішення. Найбільш поширеною є позиція, відповідно до якої процес є вторинним по відношенню до матеріального права, оскільки метою і призначенням процесу є реалізація його норм (В.М. Корельський, В.І. Леушин, В.Д. Перевалов). Цей підхід до співвідношення матеріального і процесуального притаманний континентальній правовій традиції. На відміну від нього, традиція прецедентного права ґрунтуються на визнанні пріоритета процесуального над матеріальним, оскільки саме судові процедури стали основою розвитку правової системи.

Говорячи про співвідношення норм матеріального та процесуального права у системі права, слід визначити насамперед, до якої правової системи вона належить, оскільки саме це має основне значення при вирішенні питання першості інших та других.

Виклад основного матеріалу. Щодо визначення поняття «правова система», слід зазначити, що попри наявність великої кількості наукових праць із зазначененої проблематики, єдності у розумінні цієї важливої правової категорії досі не існує. Це пов'язане, зокрема, з аналізом зазначененої категорії під різними кутами зору, використанням різних методів наукового пізнання. Однак існує основний метод дослідження правових систем, без якого, на нашу думку, унеможливлюються будь-які наукові розвідки цієї складної багатогранної категорії. Таким є метод системного аналізу.

Саме поняття «правова система» починає вводитися до наукового обігу разом із запровадженням в юридичну науку системного аналізу. Відтак виникає необхідність встановлення властивостей категорії «система» та з'ясування її впливу

на вимоги до формування і характеристики правових систем.

У вітчизняній літературі система характеризується як стійка сукупність елементів будь-якого характеру (фізичних, хімічних, соціальних тощо), пов'язаних між собою й об'єднаних за принципом принадлежності до певної сфери управління, регулювання, саморегулювання [1].

Елементи в системі більш чи менш тісно пов'язані, являють собою органічну єдність, і внаслідок цього обмінюються інформацією у вертикальній площині (прямий і зворотний зв'язок) і по горизонталі (зв'язок координації). Цільові функції елементів об'єднані загальною метою системи. Будь-яка складна система складається з менш складних систем і в той же час входить у ще більш складну систему. При цьому інтегративні властивості системи не є простою сумою властивостей її елементів – вони якісно інші, а тому включення в організовану систему чи вилучення з неї хоча б одного суттєвого елемента тягне зміну зв'язків між іншими елементами і впливає на систему в цілому. При цьому мета управління досягається шляхом впливу на детермінанти системи і сполучається з перебудовою її організації та зміною функцій [2].

Категорія «правова система» є предметом дослідження фахівців з теорії права, хоча частіше розглядається у контексті порівняльного дослідження права різних країн. Тут вона розуміється як один з правових масивів сучасного світу, що знаходиться у такій ієрархії: національні правові системи, правові сім'ї, групи правових систем.

Національна правова система визначається як конкретно-історична сукупність права (законодавства), юридичної практики і пануючої правової ідеології окремої країни (держави). Національна правова система – елемент того чи іншого конкретного суспільства і відображає його соціально-економічні, політичні, культурні особливості. Іншими словами, кожному суспільству (країні, дер-

жаві) відповідає своя національна правова система (усього їх налічують близько двохсот).

Разом з тим, звертається увагу на те, що наявність правових явищ у їх системній, концептуальній організації свідчить про певний рівень правового життя суспільства, його правосвідомості, юридичної освіченості тощо. Тому не всі держави мають розвинені, а надто право культурні-самобутні та цілісні юридичні системи, що виступають джерелом накопичення правових цінностей для усієї світової цивілізації [3].

Детальний аналіз правової системи держави запропоновано академіком О.Ф.Скакун. Зазначивши, що наявність у держави власної національної правової системи зумовлена тим, що в кожній країні діють свої правові звичаї, традиції, законодавство, юрисдикційні органи, особливості правового менталітету, правової культури, які склалися історично, вона підкреслює, що у будь-якій державі правова система, будучи невід'ємним елементом правової культури, детермінована історичними та географічними факторами і являє собою частину соціальної системи держави [4].

Правова система – цілісний комплекс правових явищ, який зумовлений об'єктивними закономірностями розвитку суспільства, усвідомлений, постійно відтворюваний людьми і організаціями (державою), та який використовується ними для досягнення своїх цілей.

Правова система відбуває закономірності розвитку суспільства, його історичні «національно-культурні» особливості.

Серед характерних особливостей правової системи називають її внутрішньо організаційні структурні особливості.

Питання класифікації правових систем потребує окремого дослідження і є досить складним як у теорії права, так і у компаративістських дослідженнях. Зазначимо лише, що ми притримуємося точки зору Е.О.Харитонова, що запропонував систему складних критеріїв їх виокремлення.

По-перше, пропонується враховувати зв'язок права з такою категорією як «культура (цивілізація)».

По-друге, пропонується відмовитися від спроби класифікації правових систем в одній площині, маючи на увазі, що йдеться про феномен, який існує у різних часових і просторових вимірах і на різних рівнях.

По-третє, система критеріїв розглядається як складна сукупність, у якій є елементи, що справляють вирішальний вплив на розвиток національних правових систем, а також ті, що відіграють другорядну роль, слугуючи підставами класифікації нижчих рівнів [5].

Слід зазначити, що традиційно виокремлюють романо-германську та ангlosаксонську сім'ї права у західній традиції права. Саме на аналізові місця і ролі процесуального права у правових системах цих сімей і зупинимося зараз, оскільки саме тут відмінності є найбільш яскраво вираженими.

Для романо-германської правової сім'ї характерним є поділ права на приватне і публічне, де приватне право розглядається як таке, що стосується тільки інтересів юридично рівних осіб, а публічне право служить, передусім, інтересам суспільства і держави в цілому. Приватне право, у свою чергу, складається з двох частин: цивільного права (регулює відносини між громадянами) і торгівельного права (регулює відносини між комерсантами).

Підґрунтам цієї правової сім'ї є ідеї природного права, а складовими – положення римського та звичаєвого місцевого права. Судовий прецедент не має значення форми права.

Для цієї правової сім'ї характерна наявність кодифікованих актів. Ангlosаксонська правова сім'я має свою основою загальне право (як результат діяльності королівських судів), право справедливості (склалося внаслідок дій суду канцлера) і статутне право (включає акти, що видаються парламентом).

Тут не існує поділу права на приватне і публічне. Характерно і цілком логічно є і відсутність кодифікованих актів. Вони замінені законами з спеціальних питань і судовою практикою, що складає прецедентне право.

Суть прецедентного права полягає в тому, що воно являє собою систематизовані збірки рішень судів вищих інстанцій, застосування яких обов'язкове по аналогічним справам. Тому прецеденти є тут формами права.

Ангlosаксонська концепція права визначається провідним значенням прецедентного права: відсутність стрункої закінченої системи законодавчих актів замінена узагальненням окремих прецедентів, формуванням правових норм на основі конкретних казусів [6].

Говорячи про значення та роль норм процесуального права у системах права в залежності від їх належності до тієї чи іншої правової системи, слід враховувати зазначені відмінності.

Так, у сучасній доктрині та законодавстві країн континентальної Європи продовжує домінувати принцип, згідно з яким суди у своїй діяльності керуються і підкоряються закону, а рішення, що виносяться ними, мають силу індивідуально-судових актів. У зв'язку з цим рішення з конкретних справ є обов'язковими лише для учасників тих справ, за якими вони винесені, а також для фізичних та юри-

дичних осіб, до яких пред'явлено вимоги державного (судового) виконавця [7].

Натомість англійська правова система вважається системою абсолютної автономії судового президента, що ґрунтуються на концепції правотворчої ролі суду, яка є поширеною у сучасній західноєвропейській юриспруденції, не кажучи вже про країни англо-американського «загального права» [8].

Таким чином, процесуальне право у системі права має особливе призначення, яке не зводиться лише до ролі обслуговування матеріальних норм права. З приводу ролі процесуального права у теорії склалося дві основні точки зору. Відповідно до першої матеріальне і процесуальне право співвідносяться між собою як зміст і форма, прихильники іншої вважають процесуальні галузі самостійними і навіть основними у системі права, що мають власну форму і зміст.

Тут слід погодитися з О.Г. Лук'яновою в тому, що співвідношення матеріального і процесуального є різним на різних рівнях структури права. Так, на рівні галузей права матеріальне і процесуальне право не можуть існувати одне без одного. На рівні правових норм такого тісного взаємозв'язку вже немає, оскільки норми процесуального права при відповідних умовах породжують суб'єктивні процесуальні права, які не перебувають з матеріальними суб'єктивними правами у співвідношенні форми і змісту, а є самостійними правовими явищами, зв'язок яких з матеріальною галуззю права опосередковано процесуальною галуззю, структурним елементом якої є дана процесуальна норма [9].

В залежності від сфери суспільного життя, порушення норм, які є регуляторами тих чи інших відносин, процесуальні відносини, що виникають, також належать до різних галузей процесуального права.

Так, в умовах розвитку товарного виробництва здійснення майнових і особистих немайнових прав і охоронюваних законом інтересів забезпечується не тільки в добровільному порядку. Наявність спірності в існуючих між сторонами цивільних правовідносинах зумовлює необхідність їх врегулювання примусовим шляхом. Але право є ніщо без апарату, здатного примушувати дотримуватися норм права. Таким апаратом примусу є суд, порядок діяльності якого по розгляді і вирішенню цивільних справ врегульований нормами процесуального права.

Норми кримінального процесуального права, як і норми цивільного процесуального права, регулюють суспільні відносини, які виникають у сфері здійснення правосуддя, побудовані на одних і тих же принципах, мають одну конституційну основу.

Цивільні і кримінальні справи розглядає один і той же суд вибраними чи призначеними суддями колегіально, незалежно, гласно, національною мовою судочинства із забезпеченням права на захист тощо. Цивільне процесуальне право і кримінальне процесуальне право мають рівнозначні інститути в доказовій діяльності і стадії судочинства. Поряд з цим цивільне процесуальне право і кримінальне процесуальне право відрізняються між собою предметом правового регулювання і методами державного примусу, що їх застосовує суд до порушників норм цивільного і кримінального права [10].

Із запровадженням адміністративних судів термін «адміністративний процес» набуває багатозначності, охоплюючи не лише діяльність виконавчо-розпорядчих органів, але й судових органів (тобто діяльності органів правосуддя, котра вже за самим своїм призначенням здійснюється поза межами виконавчо-розпорядчої діяльності). На думку багатьох науковців, оновлене розуміння адміністративно-процесуальних норм зумовлене низкою чинників.

По-перше, юрисдикційна діяльність являє собою лише частину виконавчо-розпорядчої діяльності, що здійснюється державними органами і організаціями.

По-друге, не можна розуміти адміністративний процес лише як розгляд деяких категорій справ, що мають юрисдикційний характер, тому що тим самим заперечується процесуальний, управлінський характер багаторічної організаційної діяльності органів державного управління.

По-третє, існує безліч індивідуальних справ позитивного характеру, котрі складають більшу частину адміністративного процесу.

Крім цього, дуже важливим є те, що адміністративний процес являє собою спеціальну форму застосування системи адміністративно-правових норм, оскільки він обслуговує не лише матеріальне адміністративне право, але й матеріальні норми інших галузей [11].

У літературі йдеться також про конституційний процес, нотаріальний процес тощо, але основними видами процесуального права є названі цивільне, кримінальне та адміністративне, що визначають видові особливості процесу усередині галузі.

Висновок. Таким чином, процесуальне право є відносно самостійним правовим блоком у системі права, при цьому між процесуальним і матеріальним правом існує тісний двосторонній взаємозв'язок і взаємовплив, що робить їх залежними один від одного. Взаємозв'язок між процесуальним та матеріальним правом залежить також, як уже зазначалось, і від правої системи.

ЛІТЕРАТУРА

1. Блауберг И.В., Юдин Э.Г. Философские проблемы исследования систем и структур // Вопросы философии. – 1970. – № 5. – С. 68.
2. Бурлай Е.В., Мельниченко А.И. О науке социального управления и ее предмете // Проблемы правоведения. – 1979. – Вып. 39. – С. 34.
3. Теория государства и права Курс лекций / Под ред. Н.И. Матузова и А.В. Малько. – М. : Юристъ, 1997. – 672 с. – С. 170.
4. Скакун О.Ф. Теория государства и права : учебник. – Харьков : Консум ; Університет внутр.дел, 2000. – 704 с. – С. 257.
5. Харитонов Є.О. Історія приватного (цивільного) права Європи. – Ч. 1. Витоки. – Одеса : АО БАХВА, 1999. – С. 39.
6. Харитонов Е.О. Харитонова Е.И. Очерики сравнительного правоведения: традиции частного (гражданского) права в Европе / Е.О. Харитонов, Е.И. Харитонова. – Одесса : Феникс, 2013. – С. 452-454.
7. Майданик Р. Судовий прецедент в країнах континентального права / Р. Майданик // Юридична Україна. – 2013. – № 2. – С. 45.
8. Майданик Р. Англійський судовий прецедент як джерело права / Р. Майданик // Юридична Україна. – 2013. – № 1. – С. 53.
9. Лук'янова Е.Г. Теория процессуального права. – М. : НОРМА, 2003. – 240 с.
10. Місце цивільного процесуального права в правовій системі України. – Режим доступу: <http://yurist-online.com/ukr/uslugi/yuristam/literatura/civ-proces/3.php>
11. Бандурка О.М., Тищенко М.М. Адміністративний процес : підручник для вищих навч. закладів. – К. : Літера ЛТД, 2001. – С. 8-9.

Дашковська Тетяна Миколаївна

ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО У СИСТЕМІ ПРАВА ТА ПРАВОВІЙ СИСТЕМІ

Статтю присвячено дослідженню процесуального права у системі права та правовій системі. З нагальних проблем сучасної загальнотеоретичної юриспруденції досліджена проблема співвідношення норм матеріального і процесуального права. Проаналізовано правову систему яка вводиться до наукового обігу разом із запровадженням в юридичну науку системного аналізу. Визначено категорію «система» і з'ясовано її вплив на вимоги до формування та характеристики правових систем.

Ключові слова: співвідношення норм матеріального та процесуального права у системі права, поняття правової системи, національна правова система, класифікація правових систем, процесуальне право

Дашковская Татьяна Николаевна

ПРОЦЕССУАЛЬНОЕ ПРАВО В СИСТЕМЕ ПРАВА И ПРАВОВОЙ СИСТЕМЕ

Статья посвящена исследованию процессуального права в системе права и правовой системе. Из насущных проблем современной общетеоретической юриспруденции исследована проблема соотношения норм материального и процессуального права. Проанализирована правовая система, которая вводится в научный оборот вместе с введением в юридическую науку системного анализа. Определена категория «система» и выяснено ее влияние на требования к формированию и характеристики правовых систем.

Ключевые слова: соотношение норм материального и процессуального права в системе права, понятие правовой системы, национальная правовая система, классификация правовых систем, процессуальное право.

Dashkovska Tetiana Mykolaivna

PROCEDURE IN THE LAW AND THE LEGAL SYSTEM

The article investigates the procedural law in the legal system and the legal system. With the pressing problems of modern jurisprudence investigated the problem of a general theoretical ratio of substantive and procedural law. Analyzed the legal system, which is administered in the scientific revolution with the introduction of the jurisprudence system analysis. Defined category of «system» and to ascertain its impact on the requirements for the formation and characteristics of legal systems.

Keywords: ratio of substantive and procedural law in the legal system, the concept of the legal system, the national legal system, the classification of legal systems, procedural law.